

International Journal of Languages' Education and Teaching

Volume 5, Issue 3, September 2017, p. 552-567

Received	Reviewed	Published	Doi Number
22.06.2017	31.07.2017	27.09.2017	10.18298/ijlet.1807

Protection and Sustention of Endangered Turkic Dialects¹

Murat AYDIN²

ABSTRACT

Turkic dialects consist of a large family which is spoken by approximately 250 million people from East Europe to Siberia and West of China. In this study we discuss at first language death, where and when languages become extinct, then move specifically to endangered Turkic dialects. After, we discuss the divergence of Turkish in 20 literary alphabets, which is natural process or result of language planning, and then go into the language policy on Turkic dialects and endangered Turkic dialects. The aim of this study is to save and to revive endangered Turkic dialects. In this study, which is directed towards Turkish dialects, descriptive scanning model was used as qualitative research methods. Tofa, Duha and Pamir Kyrgyzcas were studied as target population. As a result of Turkish dialects research, it is evident that the very different writing languages are the result of consciously applied language plans. The foreign powers who imposed the "divide-break-swallow" attitude reached their targets and broke the Turkish language unity. It is very difficult to live a culture without language. The fact that the number of Turkish dialects and writing languages is so great is an obstacle for Turkish society as well as being rich in Turkish. Some Turkish communities use the Arabic alphabet, some Latin, and others use the Cyrillic alphabet, which is the most concrete indication of not understanding each other. In this respect, it will be a benefit for both the name and the name of the other dialects that the dialects which are at least in close proximity to one another, in the same colony or in a group, enter a common alphabet.

Key Words: Language, dialect, Turkic dialects, endangered languages, Turkish

Ölmekte Olan Türk Lehçelerini Koruma ve Yaşatma

ÖZET

Türk lehçeleri Doğu Avrupa'dan Sibiryaya ve Çin'in batısına kadar yaklaşık 250 milyon kişi tarafından konuşulan geniş bir dil ailesini oluşturmaktadır. Bu çalışmamızda öncelikle dil ölümü, dillerin ne zaman ve nerede tehlike altında olduğu ve özellikle tehlikede olan Türk lehçeleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra Türkçenin 20 farklı yazı diline ayrışmasının doğal bir sürecin sonucu mu yoksa dil planlamalarının sonucu mu olduğunu, Türk lehçeleri üzerine uygulanan dil politikalarını ve tehlike altındaki Türk lehçelerini ele alınmıştır. . Bu çalışmanın amacı, ölmekte olan Türk lehçelerini korumak ve yaşatmaktır. Türk lehçelerine yönelik yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Çalışma evreni olarak Tofa, Duha ve Pamir Kırgızcası incelenmiştir. Yapılan araştırma sonucunda Türk lehçelerine baktığımızda çok farklı yazı dillerinin olması bilinçli bir şekilde uygulanan dil planlamalarının sonucu olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. "Böl-parçala-yut" taktiğini uygulayan dış güçler emellerine ulaşmışlar ve Türk dil birliğini bozmuşlardır. Dil olmadan kültürün yaşatılması çok zordur. Türk lehçelerinin ve yazı dillerinin sayısının çok olması Türkçe adına bir zenginlik olarak düşünülse de Türk dünyası birliğinin gerçekleşmesinde aşılması gereken bir engeldir. Bazı Türk topluluklarının Arap alfabesi, bazılarının Latin, diğerlerinin de Kiril alfabesini kullanması bu ayrışmanın ve birbirini anlayamamanın en somut göstergesidir. Bu doğrultuda en azından birbirine yakın olan, aynı kolda ya da grupta olan lehçelerin ortak bir alfabeyle geçmeleri hem kendileri adına hem de diğer lehçeler adına bir kazanç olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Dil, lehçe, Türk lehçeleri, tehlikede olan diller, Türkçe

¹Bu çalışma, Al Farabi 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde bildiri olarak sunulmuştur.

²Arş. Gör., Amasya Üniversitesi, murataydin45@gmail.com

1. Giriş

Dil, insanların düşündüklerini ve duyduklarını bildirmek için kelimelerle veya işaretlerle yaptıkları anlaşma (TDK, 2006) olup canlı bir varlıktır. Dil, bütün canlılar gibi doğar, yaşar ve ölür. Bir dili oluşturan kelimeler o dili konuşanlar tarafından kullanılmaya devam etmekte bazıları ise kullanımdan kalkmakta ve ölmektedir. Bir dilin başka bir dilin hâkimiyeti altına girerek kullanımdan kalkmasına dil ölümü denilmektedir.

Dil ölümü iki şekilde gerçekleşir. Bunlardan birincisi biyolojik ölümdür yani o dil konuşucularını tamamen yitirdiğinde ölmektedir (Nettle ve Romaine, 2001). İkinci olarak bir dil eğer konuşucuları tarafından konuşulmuyorsa yani konuşucular başka bir dil ile iletişim kurmayı tercih etmişlerse dil ölümü gerçekleşir buna dil değişimi de denilmektedir (Crystal, 2000). Bu çalışmamızda üzerinde duracağımız dil ölümü şekli ise ikinci olarak bahsettiğimiz başka bir dilin hâkimiyeti sonucu gerçekleşen dil ölümüdür. Diğer yandan "Bir dilin ölmesi, o dili kullanan toplumun konuşmayı unutmaları ile değil, toplumsal ve siyasal sebeplerden dolayı o dilin (eski dilin) başka bir baskın dil (yeni dil) tarafından zaman içerisinde yavaş yavaş kullanım dışına itilmesi ve etkisizleştirilmesi ile açıklanır." (Aitchison, 1981). Sonuçta ikinci bir dilin hâkim konuma geçmesi ve birinci dilin konuşucularının hayatta kalmamasıyla dil ölümü gerçekleşmektedir.

Diller, evde anne baba ya da bakımı üstlenen başkaları tarafından çocuklara doğal yollarla aktarılmaktan çıktıklarında tehlike altına girmiş olurlar. Bir toplulukta büyük yaştaki çocukların edildiği ama küçük yaştaki çocukların edinmediği diller bile tehlikededir (Nettle ve Romaine, 2001). Diller, resmi statüde olmamasından ya da okullarda okutulup öğretilmemesinden dolayı değil de nesiller arası geçişin ve günlük hayatta gayri resmi olarak var olma dayanağı bulamadığı için tehlike altına girmektedir (Fishman, 1997).

Romaine (2002) tehlikedeki dillerle ilgili şöyle bir benzetme yapmaktadır: Okulların ve resmî makamların tehlikede olan dillere yardım etmek için yaptıkları açıklamalara baktığımızda bu daha çok anahtarını lamba direğinin altında kaybetmiş birinin durumuna benzemektedir, çünkü orası ışığın en çok parlamaya başladığı yer, o kaybolduğu yerdir. Tehdit altındaki diller, o ülkede hâkim olan dilin okullarda ve resmî kurumlarda baskın olmasından dolayı gün geçtikçe yok olmaya devam etmektedir.

Dilleri yaşama gücüne ve derecesine göre üç ayrı değerde sınıflamaya tâbi tutmuş oluruz. Bunlar: Güvende olan diller, tehlikede olan diller ve ölü diller ya da nesli tükenmiş diller (Krauss, 2007). Özellikle aşağıdaki tehlike altındaki dillerin nasıl ve neye göre sınıflandırıldığını gösteren tablo bize bilgi vermektedir.

Krauss, özellikle tehlike altındaki dillerin neye göre ve nasıl sınıflandırıldığını Tablo 1'de göstermiştir. Ölmek üzere olan dillerin yani durumu kritik olanların artık son konuşucularını da kaybettiğinde sona ermiş ve nesli tükenmiş bir dile dönüşeceği açıkça görülmektedir. Bu durumdaki dillere, Mançurya bölgesinde sadece 10 kişi tarafından konuşulan Fu-yüKırgızcasını örnek olarak verebiliriz (Sarı, 2012).

Tablo 1: Bir dil neye göre tehlike altındadır veya çöküşe geçmiştir (Krauss, 2007).

Güvende olan diller		a+		
T e h l i k e ş t e o l l a n l l a r	Sabit olanlar		a-	Herkesin konuştuğu, çocukların ve büyüklerin
	Ç ö k ü ş t e	İstikrarsız; aşınmış	a	Bazı çocukların konuştuğu; bütün çocukların bazı yerlerde konuştuğu
		Açıkça tehlikede olan	b	Sadece ebeveyn neslin ve büyüklerin konuştuğu
		Ciddi tehlikede olan	c	Sadece büyük ebeveyn neslin konuştuğu
	o l l a n l l a r	Durumu kritik olan	d	Çok çok az kişinin konuştuğu, büyük büyük ebeveyn neslin konuştuğu
Ölmüş, sona ermiş		e	Konuşucusu yok	

Güvende olan diller, dünyanın birçok yerinde konuşulan ölme ihtimalinin sıfıra yakın olduğu dillerdir diyebiliriz. İngilizce, Arapça, İspanyolca güvende olan dillere örnek olarak verebileceğimiz diller arasında yer almaktadır. Ciddi tehlikede olan dillerin ise o toplumdaki çocuklar tarafından konuşulmadığı gözlerden kaçmamaktadır. Bir dilin ciddi tehlikeye girmemesi için o dil çocuklara öğretilmeli ve genç kuşaklara aktarılmalı yargısına varmaktayız. İrlanda dili ciddi tehlikede olan diller arasında yer almaktadır.

Dünya üzerinde şu an yaklaşık olarak 6800 dil olduğu tahmin edilmektedir. Fakat bunlardan %90'a yakınının bu yüzyılın sonunda artık ortadan kaybolacağı çünkü yerine küresel veya o ülkedeki ulusal dilin hâkim olacağı da diğer bir gerçektir (Grenoble, 2008).

Dilbilimciler, dünya dillerinin çoğunu daha az sayıda aileye bağlamakla sınıflandırma işlemi yapmaktadırlar. Bunlara örnek olarak Hint-Avrupa ve Çin-Tibet dillerini verebiliriz. Aslında çoğu insanın bildiğinden daha fazla sayıda dil ailesi vardır. Dilbilimci Nichols, yakın tarihlerde yapmış olduğu geniş bir taramada aşağı yukarı Hint-Avrupa ailesi kadar iç farklılık barındıran 249 aile olduğunu hesaplamıştır. Nichols, bu ailelere kütük demektedir. Bu kütüklerin dağılımında dikkat çeken bazı sayıları vermek gerekirse Afrika'nın 2 bin dili olmasına rağmen sadece 20 tane kütüğü barındırması, Kuzey Amerika'nın 230 dilinin 50 kütük içerisinde yer alması, bir adalar topluluğu olan Yeni Gine'de 27 kütüğün 1109 dili içermesidir. Bütün dünya üzerindeki coğrafi dağılım aşağıdaki haritada gösterilmiştir (Nettle ve Romaine, 2001).

Tehlike altında olan dillere örnek olarak Avrupa'da Kelt dillerini, Kuzey Amerika'daki yerli dillerinin neredeyse %80'ini, Güney Amerika'daki yerli dillerinin %70'e yakını verebiliriz.

Lehçe, bir dilin tarihsel, bölgesel, siyasal sebeplerden dolayı ses, yapı ve söz dizimi özellikleriyle ayrılan kolu (TDK, 2006) bununla birlikte bir dilin değişik bölgelerde zamanla kelime hazinesi, şekil ve ses yapısı bakımından önemli farklarla birbirinden ayrılan aynı zamanda taşıdıkları özelliklerdeki ortaklıklar bakımından da birbirine uzak ve yakın olarak gruplanan dallarıdır. Türk dilinden çok eski zamanda ayrılmış olan Yakutça ve Çuvaşça uzak lehçelerdir. Türkiye Türkçesi Güney-Batı yani Oğuz-Türkmen lehçe grubu içerisinde yer almaktadır (Korkmaz, 1992).

Türk dillerini isimlendirmede hangisinin lehçe, hangisinin şive veya dil olup olmadığı konusunda bir fikir birliğinin olmadığını görmekteyiz. Türkiye'de Türk dillerini lehçe ve şive olarak kabul edenler aynı dilin anlaşmayı engelleyecek şekilde farklılaşmış olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Türk lehçelerinin başlangıç itibarıyla Eski Türkçeden ayrılmış olan kollar olduğu akla geldiğinde herhangi bir Türk lehçesinin öğrenilmesi diğer lehçelerin de kısa sürede rahatlıkla anlaşılması anlamına gelecektir.

Sovyet Türkolojisindeki görüş, Sovyetler Birliği'nin devlet ve dil politikasının da etkisiyle Türk dil birliklerinin anlaşmayı engelleyecek biçimde birbirinden uzaklaşmış ve ayrı yazı dillerine sahip oldukları düşüncesiyle bu birliklerin ayrı birer dil olduğu yönündedir. Bu dil politikalarına çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde değinecek olmakla birlikte Batı'da da aynı ana dilin kolları için de "dil" terimi kullanılmakta olduğunu burada hatırlatmakta fayda var. Buna örnek olarak Germen lehçeleri terimi değil Germen dilleri yani İngilizce, Almanca, Danca ve Hollandaca birer lehçe değil dil olarak ifade edilmektedir. Bu tür görüşler Türk dil birliklerini ayrı birer dil olarak isimlendirenlerin dayanak noktalarındandır. Bunun yanında bazı Alman Türkologların Türkçe temelli dil birliklerini temel dallar ve ikinci dallar terimlerini kullanarak bu dil birliklerini sınıflandırdıkları görüş bulunmaktadır. Doorfer ve Johanson ne bir tek Türk dili olduğu ne de Sovyet Türkolojisi'ndeki gibi 30-40 tane Türk dili olduğu görüşünü doğru bulmaktadırlar (Karadoğan, 2004).

Gerek dilbilim açısından gerekse siyasi sebeplerden dolayı Türk dillerini sınıflandırmada ve isimlendirmede bir birliğin sağlanamamış olması bu meselenin çözülmesini zorlaştırmaktadır. Birçok Türk lehçesinin olması bir yandan Türk dilinin zenginliğini gösterirken diğer yandan bu dil birliğinin ne kadar kolay bir şekilde bölünüp parçalanmaya müsait olduğunu da gözler önüne sermektedir. Neredeyse her bilim adamının Türk dilini ses, anlam vb. boyutlarıyla farklı şekillerde sınıflandırması bizleri de zorlamaktadır. Bütün Türk dil birliklerinin bilimsel olarak karşılaştırılması bu sorunun çözümü için önemli bir adım olacaktır. Sonuç olarak "dil" ve "lehçe" gibi bir tek terimle bu dil birliklerini ifade etmenin yanlış olduğunu ifade etmeliyiz. Bu çalışmamızda Türk dil birliklerini ifade etmek için "Türk lehçeleri" ve Türkçe temelli dil birliklerini ifade etmek için de "Kırgız Türkçesi, Özbek Türkçesi" gibi terimler kullanacağız.

Türk lehçelerinin dünya üzerindeki dağılımı ve konuşur sayısı şu şekildedir (Sarı, 2012), (Johanson, L. ve Csató, E. A. , 1998), (Language Families Statistics, 2016):

---

1. Afşarlar ve Afşar Türkçesi

Konuşur Sayısı: 850.000 (tahmini) Konuşulduğu Bölgeler: Urmiye Gölü'nün kuzey kısımlarındaki dağlık araziler, Zencan (Hamse) Eyaleti'nin güney kısmı, Hemedân ve Kirmanşah Eyaleti'nin dağlık alanları

2. Başkurtlar ve Başkurt Türkçesi Konuşur Sayısı: 1.450.000 (2002) Konuşulduğu Bölgeler: Başkurdistan Federe Cumhuriyeti; Çelyabinsk, Orenburg, Sverdlovsk, Samara ve Kurgan Oblastları, Kantı-Mansia, Tataristan ve Udmurtya

3. Çalkın Türkleri ve Çalkın Türkçesi

Konuşur Sayısı: 539 (2010) Konuşulduğu Bölgeler: Altay Dağlarının kuzeyinde Turaçak bölgesinin bir bölümü, Lebed nehri havzası, Kemerova Oblastı'nın Taştıgöl bölgesi

4. Çulım Türkleri ve Çulım Türkçesi

Konuşur Sayısı: 656 (2002) Konuşulduğu Bölgeler: Tomsk Oblastı ve Krasnoyarsk Krayı'nda akan Çulım Nehri havzası (Rusya)

5. Çuvaşlar ve Çuvaşça

Konuşur Sayısı: 1.325.000 (2002) Konuşulduğu Bölgeler: Çuvaşistan, Mari El

6. Dayı Türkleri ve Dayı Dili

Konuşur Sayısı: Herhangi bir veri ve kayıt bulunmamaktadır. Konuşulduğu Bölgeler: Andkhöy, Qaramqöl ve Arabgul, Bâyıbustân, Qurÿân, Lâfi, kale civarı (Bâlâisâr), Tavâçi, SupijânâğâKöçasi, Töqquzdaray...

7. Duhalar ve Duha Türkçesi

Konuşur Sayısı: 500 (tahmini) Konuşulduğu Bölgeler: Moğolistan'ın Khövsgöl ilinin kuzeyi, TsagaanNuur (DuhacaAkköl 'Ak Göl') kasabası

8. Gagauzlar ve Gagauz Türkçesi

Konuşur Sayısı: 180.000 (2002) Konuşulduğu Bölgeler: Besarabya, Deli Orman, Maritime, Güney Balkanlar

9. Fu-yü Kırgızları ve Fu-yüKırgızcası

Konuşur Sayısı: 10 Konuşulduğu Bölgeler: Harbin (Mançurya)

10. Hakaslar ve Hakas Türkçesi

Konuşur Sayısı: 20.000 (2007) Konuşulduğu Bölgeler: Hakasya, Krasnoyarsk, Tuva Cumhuriyeti

11. Halaçlar ve Halaç Türkçesi

Konuşur Sayısı: 42.100 (2000) Konuşulduğu Bölgeler: Arak (İran)

12. Karaylar ve Karay Türkçesi

Konuşur Sayısı: 50 Konuşulduğu Bölgeler: Litvanya, Kırım, Batı Ukrayna (Galiçya), Polonya

13. Kırım Tatarları ve Kırım Tatarcası

Konuşur Sayısı: 243.400 (2001) Konuşulduğu Bölgeler: Kırım Özerk Cumhuriyeti (Ukrayna)

14. Kırımçaklar ve Kırımçak Türkçesi

Konuşur Sayısı: 1.000 (2001) Konuşulduğu Bölgeler: Kırım Özerk Cumhuriyeti (Ukrayna)

15. Kumandılar ve Kumandı Türkçesi

Konuşur Sayısı: 3.114 (2002) Konuşulduğu Bölgeler: Dağlık Altay Cumhuriyeti, Biy nehri boyları, Turaçakrayonu Lebed nehrinin ağzından Balıksu'ya uzanan hat üzerinde ise, Şunarak, Surbaşevo köyleri...

16. Lopnur Türkleri ve Lopnur Türkçesi

Konuşur sayısı: 14.151 +200 (1957) Yaşadıkları bölgeler: Sincan Uygur Özerk Bölgesinin doğusunda kuzeybatıdaki Karaçuga ve güneydoğudaki Miren arası

17. Nogaylar ve Nogay Türkçesi

Konuşur sayısı: 103.660 (2010) Yaşadıkları bölgeler: Kuzey Kafkasya, Kafkasya'nın kuzeydoğusunda yer alan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, Stavropol Eyaleti, Kuzeybatı Kafkasya, Karaçay-Çerkez Özerk Cumhuriyeti

18. Pamir Kırgızları ve Pamir Kırgızcası

Konuşur sayısı: Afganistan'da 1.000, Türkiye'de 1.707 (2011) Yaşadıkları yer: Büyük ve Küçük Pamir bölgeleri (Afganistan), Van İli, Erciş İlçesi, Ulupamir Köyü (Türkiye)

19. Salarlar ve Salar Türkçesi

Konuşur sayısı: 88.697 (2000) Yaşadıkları bölgeler: Sincan Uygur Özerk bölgesi, ŞunhuaSalır Özerk İlçesi, GandanRural Bölgesi, Çinghay Eyaleti'nin HualongHui Özerk İlçesi ve Kansu Eyaleti'nin JishishanBao'anDongxiangSalır Özerk İlçesi (Çin)

20. Sarı Uygurlar ve Sarı Uygurca

Konuşur sayısı: 10.079 (1998) Yaşadıkları bölgeler: Çin'in Sunan Zhangye'ye bağlı Yugur Özerk İlçesi'nin batı kesimleri, Dahe, Lianhua, Minghua, Minghay ve Gansu bölgesi

21. Sibiryta Tatarları ve Sibiryta Tatarcası

Konuşur sayısı: 150.000 (1996) Yaşadıkları yerler: Kemerovo, Novosibirsk, Omsk, Tomsk ve Tümen Oblastları

22. Soyotlar ve Soyot Türkçesi

Konuşur Sayısı: Yok (ölü dil) Konuşulduğu Bölgeler: Oka (Buryatya)

23. Sungur Türkleri ve Sungur Türkçesi

Konuşur sayısı: Veri bulunmamaktadır. Yaşadıkları yer: Sungur (Kirmanşah)

24. Şorlar ve Şor Türkçesi

Konuşur sayısı: 16.033 (1979) Yaşadıkları yer: Kemerova Bölgesinin güneyindeki dağlık Şoriya (Rusya)

25. Telengitler ve Telengit Türkçesi

Konuşur sayısı: 2.368 (2002) Yaşadıkları bölgeler: Çin, Kazakistan, Moğolistan ve Rusya'nın ortak sınır noktası, Asya'nın merkezi, Altay Cumhuriyeti'nin Koş-Ağaç ve Ulagan bölgeleri

26. Truhmenler ve Truhmen Türkçesi

Konuşur sayısı: 13.937 (2002) Yaşadıkları bölgeler: TomusStavka, Çur, Maştakgulak, Sarıgamış, Yañguy, Savan, Edilbay, Başanta, Yusupgulak, Başağıl, Damak Ağıl, Özeksuvat, Deşikli, Çelal, Gapgaç, Mirzavek ve Mahmutmektep (Stavropol)

27. Teleütler ve Teleüt Türkçesi

Konuşur sayısı: 2.650 (2002) Yaşadıkları yerler: Kemerova, Belovo, Novokusnetsk, Guryevo Bölgeleri (Rusya)

28. Tofalar ve Tofa Türkçesi

Konuşur sayısı: 837 (2002) Yaşadıkları yerler: İrkutskoblastıNijneudinskrayonuna bağlı Alıgcer, Nerha(Tof. Nirsa) ve Yukarı Gutara köyleri (Rusya)

29. Tubalar ve Tuba Türkçesi

Konuşur sayısı: 1.565 (2002) Yaşadıkları bölgeler: Altay Cumhuriyetinin Biya nehri boyu bölgeleri Turaçak , Çoya, Mayma (Karasuk) ile Tula, Sarı-Kokşa, Kara-Kokşa, Uymen, Pıja boyunca (Rusya)

30. Tuvalar ve Tuva Türkçesi

Konuşur Sayısı: 265.000 Konuşulduğu Bölgeler: Kızıl (Tuva Cumhuriyeti), Şıncan Uygur Otonom Cumhuriyeti, Moğolistan'ın kuzeyi

31. Urumlar ve Urum Türkçesi

Konuşur sayısı: 193.000 (2000) Yaşadıkları bölgeler: Ukrayna'nın Donetsk Oblastı, Gürcistan, Kafkasya, Yunanistan

32. Yakutlar ve Yakut Türkçesi

Konuşur sayısı: 363.000 (1993) Yaşadıkları yerler: Yakutistan (Saha Cumhuriyeti), Kabarovsk, Krasnoyarsk

2. Problem ve Alt Problemler

Bu araştırmanın problem cümlesi: Ölmekte olan ve tehlikede olan Türk lehçeleri var mıdır? Varsa bu lehçeleri korumak ve yaşatmak adına neler yapılabilir?

2.1. Alt Problemler

1. Türkçenin 20 farklı yazı dili ve birçok lehçeye ayrışması doğal bir sürecin sonucu mudur?
2. Türk lehçelerine yönelik kimler, nasıl bir dil politikası uygulamıştır?
3. Ölmekte olan Türk lehçelerini yaşatmalı mı yoksa çok sayıda lehçe dilde birlik sağlama adına engel mi?

3. Yöntem

Türk lehçelerine yönelik yapılan bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden betimsel tarama modeli kullanılmıştır.

Tarama modeli, var olan bir durumu var olduğu şekliyle betimlemeyi amaçlar. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır. Onları herhangi bir şekilde değiştirme, etkileme çabası gösterilmez. Önemli olan bilinmek istenen şeyin, gözlenip belirlenebilmesidir (Karasar, 2012).

Bu çalışmanın evrenini Türk lehçeleri, örneklemi ise Tofa Türkçesi, Pamir Kırgızcası ve Duha Türkçesi oluşturmaktadır.

4. Bulgular ve Yorum

Araştırmamızın bu bölümünde Türk dilinin lehçeleri, konuşucu sayıları, konuşulan coğrafya gibi bilgileri vermiş olup Türk lehçeleri üzerine yapılan dil planlamaları ve politikaları, yaklaşık 20 ayrı yazı diline çevrilmiş olduğunu ele alacağız. Acaba bu kadar çok lehçenin ve yazı dilinin olması Türk dilinin lehine mi aleyhine mi, bu kadar çok lehçe yaşatılmalı mı yoksa kurtarma adına bir şeyler mi yapılmalı onun üzerinde duracağız.

4.1. Türkçenin 20 farklı yazı dili ve birçok lehçeye ayrışması doğal bir sürecin sonucu mu?

Türkçenin 20 farklı yazı diline ve birçok lehçeye ayrılmış olmasının sebebi acaba nedir? Doğal bir süreç içerisinde mi bu ayrışma ve farklı yazı dilleri ortaya çıktı yoksa dil planlamalarının bir ürünü mü? Türk dilinin değişmesi ve ayrışması ile ilgili olarak doğal süreç etkenleri şöyle sıralayabiliriz:

Kendi yapısından dolayı meydana gelen değişiklikler, çok geniş coğrafyaya yayılmış olması, farklı kültürlerle etkileşim içerisinde olması temel etmenlerdir. Bu unsurlar dışında kalanlar ise dil planlamaları ve dil politikalarının sonucudur.

Türk dili yaklaşık olarak on bir milyon metrekarelik bir alanda konuşulmaktadır. Çok eski ve köklü bir dil olan bu dil geçen bu uzun zaman dilimi içerisinde değişik kültürlerle etkileşim içerisinde bulunmuştur. Bütün dillerde olduğu gibi Türk dilinde de değişimler olmuş ve bunun sonucunda bu dil birlikleri kollara ve lehçelere ayrılmıştır. Türk dilinin kendi doğasından kaynaklanan gelişimi bunun yanında coğrafi, sosyo-kültürel vb. dış etmenler bu değişimin tabii sonucudur. 20. yüzyıl öncesine kadar yazı dilindeki ayrışma ve farklılık doğal bir şekilde olmuştur. 20. yüzyıla gelindiğinde ise dışarıdan bilinçli olarak uygulanan dil planlamalarına ve politikalarına maruz kalan Türkçe 20 ayrı yazı dili haline getirilmiştir (Açık, 2008).

Türk lehçelerine baktığımızda çok farklı yazı dillerinin olması bilinçli bir şekilde uygulanan dil planlamalarının sonucu olduğu gerçeğini gözler önüne sermektedir. "Böl-parçala-yut" taktiğini uygulayan dış güçler emellerine ulaşmışlar ve Türk dil birliğini bozmuşlardır. İlerleyen bölümlerde hangi politikaların uygulandığını ele alacağız ama öncelikle hangi Türk lehçelerinin ölmekte olduğunu sayılarla ifade edeceğiz.

a. Türkçenin ölmekte olan lehçelerini konuşur sayılarına bakarak şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Çalkan Türkçesi, konuşur sayısı 539
2. Çulım Türkçesi, konuşur sayısı 656
3. Duha Türkçesi, konuşur sayısı 500
4. Fu-yüKırgızcası, konuşur sayısı 10
5. Karay Türkçesi, konuşur sayısı 50
6. Kırımçak Türkçesi, konuşur sayısı 1000
7. Pamir Kırgızcası, konuşur sayısı 2700
8. Tofa Türkçesi, konuşur sayısı 837

4.2. Türkçenin lehçelerine yönelik kimler, nasıl bir dil politikası uygulamıştır?

Türklerin yaşadığı coğrafya göz önüne alındığında kimlerin Türk lehçeleri üzerinde dil politikası uyguladığını söylemek çok da zor olmayacaktır. Çalışmamızın bu bölümünde Türklerin çoğunluğunun yaşadığı alanda hâkim olan Rusları yani Sovyet dil politikalarını ele alacağız.

Sovyetler Birliği dil politikası olarak başta herkesin kendi ana dilinde eğitim hakkı alabileceği ve millî kültürün serbest olacağı yönünde eşitlikçi politik vaatlerde bulunmasına rağmen şekilde millî, özde Sosyalist bir eğitim modeli oluşturmuştur (Karabulut, 2009). Ayrıca Karabulut bu konu hakkında Schlyter (2001)'den şunu aktarmaktadır: "Sovyetler döneminde Sovyet dil politikası oldukça merkezîyetçi bir görüntü çizmiş ve Moskova'daki merkezî otorite tarafından biçimlendirilmiştir. Bu

aşamada yerel diller büyük oranda Rusçanın baskısı ve etkisi altında kalmıştır. Dil yasaları ve bu yasaların uygulanmasından sorumlu olan kadın ve erkekler, bu dil politikası çerçevesinde yetiştirilmiştir.”

Landau ve Heinkele, Tishkov (1997)'dan “Sovyet dil politikası, komünist ideolojinin yeni bir homo Sovyet milliyeti ve kimliği yaratma, oluşturmada amaçlarını gerçekleştirme adına kullandığı en hassas ve önemli politikalardan biridir” tespitini aktarmaktadır (Landau ve Heinkele, 2001).

Sovyetleştirme sonrasında Ruslaştırma süreci başlamış ve iktidar en başa yani merkeze dili yerleştirmiş ve eğitim politikaları merkez yönetim yani Moskova tarafından en alt tabana doğru kitaplar gibi değişik araçlarla yayılmaya çalışılmıştır (Karabulut, 2009). Bununla birlikte kültürlerin ve milliyetlerin dillerinin geliştirilmesiyle Rusçanın ortak dil olarak kullanımının yaygınlaşması amaçları dönemden döneme farklılık göstermiş ama yine de Sovyet dil politikası bu coğrafyada ağır basarak hâkim olduğu coğrafyaya renk vermiştir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Sovyetler, alfabe değişiklikleri ile çoğu Türk topluluğunu Kiril alfabesine yöneltmiş, Türk lehçelerinin söz varlığına ve içsel yapısına da müdahale etmiştir (Açık, 2009).

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra bağımsızlığına kavuşan biri hariç diğerleri Türk olan altı Müslüman devlette uygulanan dil politikalarını anlamak için de eski Sovyet dil politikalarını bilmek gereklidir. Dil seçimi ve millî kimlik belirleme arasında çok sağlam bir bağ olduğu aşikârdır. Yeni bağımsız olan bu devletler de elit kesim “Dile saygı, vatana saygı” düşüncesiyle yayın yapmışlar ve Rusçanın hâkimiyetini kırmaya çalışmışlardır (Landau ve Heinkele, 2001).

4.3. Ölmekte olan Türk lehçelerini yaşatmalı mı yoksa çok sayıda lehçe, dilde birlik sağlama adına engel mi?

Türkçenin dünyada çok etkili ve güçlü bir dil olması, bunun ötesinde dünya üzerinde yaşayan en küçük bir Türk topluluğunun bile millî şuur ve benliklerini kaybetmemeleri adına kültürlerini ve kültürün en önemli unsuru olan dillerini unutmamaları, yaşatmaları gerekir. Dil olmadan kültürün yaşatılması çok zordur. Türk lehçelerinin ve yazı dillerinin sayısının çok olması Türkçe adına bir zenginlik olmakla birlikte Türk dünyası birliği adına da bir engel teşkil etmektedir. Tabi bu ayrışmaların ve birliği bozmaların sebebi dış güçlerdir. Özellikle Rusların uygulamış olduğu alfabe değişiklikleri ses olarak hemen hemen aynı olan Türk dilinin lehçelerini yazı dili yoluyla ayrışmasına ve birbirlerini anlamayan Türk toplulukları oluşturmaya yönelik en olumsuz hamlelerdendir. Bazı Türk topluluklarının Arap alfabesi, bazılarının Latin, diğerlerinin de Kiril alfabesini kullanması bu ayrışmanın ve birbirini anlayamamanın en somut göstergesidir. Bu doğrultuda en azından birbirine yakın olan, aynı kolda ya da grupta olan lehçelerin ortak bir alfabeğe geçmeleri hem kendileri adına hem de diğer lehçeler adına bir kazanç olacaktır. Mesela Uygur-Tukyu grubunda olan ve sadece 837 kişinin konuştuğu Tofa Türkçesi ölmek üzere olan bir Türk lehçesidir. Tofa Türkçesi ile aynı grupta olan ve yaklaşık 265.000 kişinin konuştuğu Tuva Türkçesi ise daha güçlü konumdadır. Şimdi ayrı ayrı alfabelerden ziyade aynı grupta olan bu iki Türk lehçesinin aynı alfabeği kullanması Türk dili adına daha olumlu etki yaratacak ve dilde birliği sağlama adına önce küçük gruplardan başlayarak büyük kollara doğru ortak bir yazı dili oluşturmada önemli bir adım atılmış olacaktır. Ayrıca bir Türk'ün başka bir Türk lehçesi ile ortak bir yazı dilini kullanması yani anlaşmayı sağlaması Türk birliğine doğru giden yolda atılmış bir adımdır. Zaten bulunduğu coğrafyaya hâkim olmaya çalışan ve kendi

dilini öğretmeye ve yerleştirmeye uğraşan örneğin Rusça gibi başka bir dil yerine farklı bir Türk dilini öğrenmesi ve konuşması kendi kültürü ve dili adına zarar değil yarar sağlayacaktır.

Sömürgeci devletler kendi dillerini ve kültürlerini hâkim konuma getirme adına Türk topluluklarına baskı ve şiddet uygulayıp vatanlarından sürgüne gönderirken onlara kucak açan başka bir Türk topluluğunun dilini öğrenmelerinde herhangi bir sakınca görülmemelidir. Nasıl ki Panslavizm, Avrupa Birliği gibi akımlar ve kuruluşlar kendi menfaatleri doğrultusunda çalışıyorlar, en azından dil konusunda bir Türk birliği, Türkçeyi ortak bir değer olarak kullanma da Türk topluluklarının en doğal hakkıdır.

4.4. Tehlikede Olan Türk Lehçeleri

Tehlikede olan Türk lehçelerinden özellikle Tofa Türkçesi ve Pamir Kırgızcası ve ölmekte olan lehçelerden biri olan Duha Türkçesi üzerinde konuyu değerlendirecek olursak şu şekilde sonuçlarla karşı karşıya kalırız:

Bugün Rus coğrafyasının içinde Güney Sibiryâ'da İrkutskoblastı Nijneudinskrayonuna bağlı Alıgcer, Nerha(Tof. Nirsa) ve Yukarı Gutara köylerinde yaşamakta olan Tofa Türkleri 1930 yılına kadar Karagas Türkleri veya Karagas Tatarları olarak bilinmekteydi. 2010 verilerine göre nüfusu sadece 762 olan Tofa Türklerinin dili UNESCO tarafından "varlığı tehlikedeki diller" listesine eklenmiştir. (Ilgın, 2012). "Tofa Türklerinin Türkleşmiş Samoyed oldukları sanılmaktadır" Tekin (2003). Rassadin'den Ilgın (2012) şunu aktarmaktadır: Karagas Türkleri olarak Tofa Türklerine "Tofa" etnik kimliği 1930 yılında Sovyet idaresi tarafından verilmiş ve Karagas Türkleri de kendilerini To'fa, Tu'fa ve Tı'fa olarak isimlendirmişlerdir.

Tofa Türkçesi Uygur-Oğuz grubunun Uygur-Tukyu alt grubuna ait bir Türk lehçesidir. Johanson'un coğrafi ve dil bilimsel ölçütlere göre yaptığı sınıflandırmada ise üç alt gruptan oluşan Kuzeydoğu Türk dillerinin Tuvan (Soyot, Uryanhay) ile birlikte KDg (yani Kuzeydoğu-güney) alt grubunda yer alır.

Tofa Türkçesi hiç bir zaman yazı diline sahip olamamış sözlü edebiyat geleneği ile hayatını devam ettirmiştir. Rusların uyguladığı politiklardan olumsuz yönde etkilenmiş ve 2000'li yıllardan itibaren varlığı tehlikedeki Türk dilleri hatta "ölü diller" arasına girme tehlikesiyle karşı karşıyadır (Ilgın, 2012). Tofa Türkçesi, Tuva Türkçesine çok yakındır. Tofa Türkleri 200 yıl öncesine kadar Güney Samoyed ana dilini konuşuyorlardı (Johanson, 2001).

Duhalara gelince, yıllar önce komünist rejimle başlayan Moğollaşma sürecine girmiş ancak dünyada "Moğolistan'ın tek ren geyiği yetiştiricileri" olmakla tanınmaları dillerini ve kültürlerini koruma noktasında onlara fayda sağlayabilir (Ragagnin, 2012). Duhalardan antropolojik ve dilbilim penceresinden bakıldığında çok ilginç bir yapıya sahiptirler. Moğolistan'da ren geyiği derisinden yapılmış çadırlarda yaşayan tek ren geyiği çobanlarıdır. Şamanist ritüeller gibi eski bir çok geleneği hâlâ korumuşlar ve yeni dünyayla da uyum sağlamışlardır. Bunun yanında dilleri ile birlikte ren geyiğine dayalı en zengin kültürleri de ekonomik ve ekolojik baskılar sonucu günden güne tehlikeye girmektedir (Johanson, 2001).

Duha Türkçesi ise, Türk dilleri ailesinin Sibiryâ kolunun Sayan grubuna ait olup UNESCO'nun yayınladığı tehlikedeki diller içerisinde "ciddi şekilde tehlikede altında" olarak gösterilmiştir. Sayan

Dağları'nın güney eteklerinde yaşayan ve sayıları 500'ü bile geçmeyen Duha Türkçesi çocuklara öğretilmediği için yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu Küçüküstel (2012) Duha Sodov'un ağzından şu şekilde aktarmaktadır: "Son yirmi yıldır çocuklar ve gençler dilimizi öğrenmek istemiyor ve öğretmeye çalıştığımızda da kaçıyorlar. Duha dilini sadece yaşlıların konuştuğu, işe yaramaz bir dil olarak görüyorlar. Artık taygada(iğne yapraklı kuzey ormanları) bile gençler kendi aralarında hep Moğolca konuşuyor. Yakında, belki de bir nesil sonra, dilimizi kimse konuşmayacak."

Daha önce de bahsettiğimiz gibi bir dilin yok olmaya başlamasının sebeplerinden biri hiç kuşkusuz o dilin evde anne-baba tarafından konuşulmaması doğal olarak da çocukların o dille konuşmamasıdır. Çocuklar bu durumda o bölgede hakim olan dili konuşmaya başlayacaklardır ve bu dil Duha Türkleri için Moğolcadır.

Duha Türkçesi Duha kültürü ile birlikte tehdit altındadır. Çocuk ve genç yaştaki Duhaların birçoğu Duha Türkçesini akıcı bir şekilde konuşmıyor. Bunun sebebi olarak okullarda Moğolca ile eğitim yapılması, Duha Türkçesinin ise sadece bir kaç saat ve seçmeli ders olması, evlilik yoluyla gidenlerin dilini unutmaması, çocukların ve gençlerin aralarında Moğolca konuşmaları diyebiliriz. Bazı dilbilimcilerin dedikleri gibi ekolojik zenginlik o bölgede yaşayan kültürlerin de zenginliğini göstermektedir. Örnek olarak dışarıdan birinin sadece bir kelimeyle isimlendirdiği "ren geyiği"ne Duhalar yaşına, cinsine göre çok değişik kelimelerle isimlendirmektedir. Yazılı kaynağı olmayan dilleri daha aşağı ve basit olarak gören kanunun aksine Duha Türkçesinin çok değerli bilgiler içermesi onu farklı kılan bir özelliktir (Küçüküstel, 2012).

Pamir, dünyanın damı olarak nitelendirilen Himalayalar'ın eteklerinde büyük kısmı Kırgızistan ve Tacikistan'da küçük bir kısmı ise Çin ve Moğolistan'da yer alan dağlık bölgenin adıdır. Pamir Kırgızlarının hayatı yaşadıkları coğrafya gibi zorlu ve mücadele doludur. Çok farklı milletlerle ve kültürlerle yaşamış olmaları ve bunun neticesinde dillerinde ve kültürlerinde değişmelerin olması onları isimlendirmede böyle bir ayrışmayı da beraberinde getirmiştir. Bazı araştırmacılara göre 9-10. yüzyıllarda ve başka bir grup araştırmacıya göre ise 16-17. yüzyıllarda Doğu Türkistan'dan Pamir bölgesine geldikleri ileri sürülmektedir. İlerleyen yüzyıllarda önce Çarlık Rusya'nın daha sonraları ise Sovyet Rusya'nın baskıları sonucu Pamir Kırgızları göç etmek zorunda kalmıştır. Doğu Türkistan'a gidenler bu defa Çin'in baskılarına maruz kalmış ve Afganistan'a yerleşmişler fakat Sovyet Rusya'nın Afganistan'ı işgali ile Pamir Kırgızlarının bir kısmı önce Pakistan'a göç etmek zorunda kalmışlardır ancak Pakistan'ın iklim şartlarına dayanamamışlardır. Bu göçlere katılmayanlar ve geri Afganistan'a dönenler Pamir bölgesinde yaşamaya devam etmiş ve göç etmeye devam edenler ise nihayetinde Türkiye'ye Van'ın Erciş ilçesinin eski ismi Altındere olan Ulupamir köyüne kalıcı olarak yerleşmişlerdir (Şavk, 2011).

Pamir Kırgızcası, Kırgız Türkçesinin İçkilik ağızlar grubuna ait olup Kırgızistan'da konuşulan Kırgız Türkçesinden farklıdır. Standart Kırgız Türkçesi Kuzey ağızlar grubunun, Pamir Kırgızcası ise Güney ağızlar grubunun özelliklerini taşımaktadır. Hatta Türkiye'deki kolu için Ulupamir Kırgızcası terimi geliştirilmiştir (Şavk, 2012).

Pamir Kırgızlarının Afganistan'da yaşayanların sayısı yaklaşık 1000 kişidir. Ticaretle uğraşan erkekler Kırgız Türkçesinin yanında Farsça, Arapça ve Urduca gibi birden çok dil bilmektedir. Türkiye'de yaşayan Pamir Kırgızlarının nüfusu 2011 sayımlarına göre 1707'dir. Yeni bir dili öğrenmekte pek

zorlanmayan Pamir Kırgızları, Pamir Kırgızcasının yanında Türkiye Türkçesini de bilmektedirler (Şavk, 2011).

5. Sonuç

Dünyadaki birçok dil gibi Türk lehçelerinin çoğu da tehlike altındadır. UNESCO kendi internet sitesinde dünya dilleri ve özellikle tehlikede olanları seviyelerine göre gösteren dil haritasına yer vermektedir. Otuzun üzerinde dilbilimcinin hazırlamış olduğu bu interaktif dil atlası, dilleri “güvenli”, “zayıf”, “kesinlikle tehlikede”, “ciddi tehlike altında”, “kritik tehlike altında” ve “ölü” olmak üzere tehlike derecelerine göre altıya ayırmıştır (Ay, 2012). Bu doğrultuda risk altında, kritik eşikte ve ölüm derecesinde olan Türk lehçelerinin isimleri aşağıda verilmiştir:

Risk altında olanlar: Ahıska Türkçesi, Başkurtça, Çuvaşça, Hakasça, Kırım Tatarcası, Nogayca, Tuvaca, Yakutça

Kritik eşikte olanlar: Afşar Dili, Çalkanca, Gagauzca, Halaçça, Kumandı Türkçesi, Pamir Kırgızcası, Sibirya Tatarcası, Şorca, Telengitçe, Teleütçe, Tofaca, Tuba Dili

Ölüm derecesinde olanlar: Çulım Türkçesi, Dayı Dili, Duha Dili, Horasan Türkçesi, Fu-yüKırgızcası, Kırımçakça, Karayca, Lopnor Türkçesi, Salarca, Sarı Uygurca, Sungur Türkçesi, Truhmence, Urumca

Ölü olanlar: Kumanca, Soyotça

Bir dilin özellikle tehlike altındaki bir dilin korunması, hayatta kalması, ölmesine engel olunması demektir. UNESCO, Tehlikedeki Diller Programı ile bu hayati sorunu gündeme almış, dilbilimciler ve uzmanlar bu program bağlamında hayatıyet-tehlike ilişkisini dokuz etkene bağlamışlardır. Biz de bu etkenlerden yola çıkarak Türk lehçelerinin korunması ve yaşatılması adına yapılabilecekleri şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1. Kuşaklararası dil aktarımı: Bir dilin hayatta kalması adına belki de en önemli etken o dilin çocuklar tarafından konuşuluyor olmasıdır. Bunu sağlama adına da en somut gösterge o dilin okullarda öğretilmesidir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Türk topluluklarının hemen hemen hepsi buldukları devletin içinde azınlık konumunda olduğu için dilleri de resmî dil statüsünde değildir. Ancak bazı yerlerde seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Buna Duha Türkçesini örnek olarak verebiliriz. Seçmeli ders olması en azından o dilin korunması adına küçük bir adımdır. Ama önemli olan ders saatinin hem nicelik hem de nitelik olarak arttırılmasıdır. Türk dili öğretilirken Türk kültürü de öğretilmelidir. Millî şuurun içinde öğrencilere özellikle dil şuurunu da verilmeli ve böylelikle kuşaklararası dil aktarımında bir sorun yaşanmamalıdır. Çocuk ana dilini öğrenirken onu masallarla, şiirlerle, türkülerle yani kültürel unsurlarla eğlenceli bir şekilde öğrenmeli, ilgi duymalı ve benimsemeli daha sonraki kuşağa da severek ve isteyerek aktarmalıdır.

2. Konuşurların kesin sayısı: Bir dilin ne kadar tehlikede olup olmadığını öğrenmek için başvurabileceğimiz bilgilerden biri de o dili konuşan kişilerin sayısıdır. Çalışmamızın problem kısmında Türk lehçelerinin konuşur sayılarını vermiştik. Maalesef, Türk lehçelerinden 7 tanesinin konuşur sayısı 1000’in altındadır. Bu Türk lehçeleri için tehlike çanları çoktan çalmaya başlamıştır. Yaşadıkları coğrafya göz önüne alındığında mesela Pamir Kırgızları, bu sayının azalmasının sebeplerinden biri çocuk ve kadın ölümleridir. Çoğu, zor coğrafi ve siyasi şartlar altında yaşayan Türk

topluluklarını koruma adına büyük olan Türk devletlerinin yardımı ve onlara kucak açması bu sorunu bir nebze olsun çözmek adına atılabilecek adımlardan biridir.

3. Toplam nüfus içindeki konuşurların oranı: İkinci maddeye benzer bir şekilde Türk topluluğunun yaşadığı devlet içerisindeki toplam nüfus içindeki oranı da dilin hayatta kalması adına önemli bir veridir. Nüfus olarak çok az bir yoğunluğa sahip olan Türk lehçeleri, hâkim olan dilin etkisine girmekte ve ne yazık ki günden güne nüfusla birlikte eriyip gitmektedir. Buna örnek olarak 2,5 milyonluk Moğolistan'da yaklaşık 500 kişilik bir nüfusa sahip olan Duhalar, Moğolcanın etkisi altına girmiştir. Çocuklar ve genç nesil Duha Türkçesini konuşmaktan çekinir hâle gelmiş ve hâkim olan dil konumundaki Moğolca, Duha Türkçesini ciddi bir şekilde tehdit etmektedir. Hâlbuki çocuklara Moğolcanın sadece 2,5 milyon kişinin konuştuğu çok büyük bir dil olmadığı bilakis Türkçenin birçok lehçesiyle birlikte dünyanın 5. dili olduğu ve çok köklü bir geçmişe sahip olduğu şeklinde millî şuur verilse çocuklar ana dillerini öğrenme adına aşk ve şevk içinde olacaklar aynı zamanda aşağılık psikolojisinden de kurtulmuş olacaklardır.

4. Dil kullanımı alanlarındaki değişimler: Dil, bir insanın iletişim amaçlı her yerde kullandığı bir araç olmakla birlikte kullanım alanı ne kadar azalırsa o dilin de yaşama süresi ve canlılığı o kadar azalmaktadır. Sadece evde kullanılan bir dille evde, sosyal ortamlarda, medyada kullanılan bir dilin arasında bariz farklar vardır. O yüzden Türk lehçelerinin kısıtlı yerlerde değil her ortamda kullanılır olması onları yaşatma adına yapılabilecek önemli adımlardandır. Bu konuda sivil toplum kuruluşları, Türk devletleri, millî bilince sahip etkili şahısların katkıları gerekmektedir.

5. Yeni alanlara ve medyaya tepki: Yeni alanlar derken buna örnek olarak bilgisayar ve internet teknolojilerini verebiliriz. Tofa Türkleri kendi imkânları içerisinde Rusçanın resmî dil olduğu Güney Sibirya'da Rusya'nın egemenliği altında yaşarken bu teknolojiye Rusça ile birlikte ulaşmaktadır. Bu da Tofaların ana dilleri adına olumsuz bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bu olumsuzluk diğer lehçeler için de geçerlidir. Ama bu yeni alanlara ve medyaya tepki olarak Türk toplulukları ana dilleri içerisinde söz varlıkları oluşturarak bu sorunun çözümünü sağlamaya çalışabilirler. Dilbilimciler, Türkologlar, uzmanlar, edipler ve Türkçeyi yaşatmaya çalışan kurum ve kuruluşlar bu konuda Türk lehçelerini yaşatmaya çalışmalıdırlar.

6. Dil, eğitim ve okuma-yazma için malzeme sağlanması: Bir dili canlı tutmak ve daha da zenginleştirmek için o dille yazılmış eserlerin çoğaltılması, zengin bir söz varlığına ulaşması, eğitim ve öğretimin o dille yapılıyor olması büyük öneme sahiptir. İlk başta okuma-yazma öğretilmeli ve dil bilinci oluşturulmalıdır. Alanında uzman kişilerin Türk topluluklarının bulunduğu yerlere gidip oralarda kurslar vermeleri bunun yanında kendi Türk dilini de örneğin Türkiye Türkçesini de öğretmesi çok faydalı olacaktır. Türk lehçelerini yaşatma adına enstitüler, araştırma merkezleri, dil ve kültür merkezleri, okullar açılmalı ya da daha da arttırılmalıdır. Bu merkezler kitaplar, sözlükler, posterler, dergiler kısacası yazılı ve görsel materyallerle donatılmış olmalı ve Türk topluluklarının dil ve öğrenme ihtiyacına cevap verecek mahiyette olmalıdır. Türk dünyasında birlik adına da çeşitli Türk ülkelerine geziler düzenlenmeli, güzellikler insanlara gösterilmeli ve özellikle çok zor şartlar altında yaşayan Türk topluluklarına hem maddi hem manevi yardım yapılmalıdır.

7. Resmî ve kurumsal dil tutumları, resmî statü ve kullanımın dâhil olduğu politikalar: Önceden de belirttiğimiz gibi Türk lehçelerinin konuşulduğu coğrafya başta Rusya ve Çin devletinin hâkimiyeti altında bulunmaktadır. Bu büyük devletler kendi siyasi amaçları doğrultusunda Türk topluluklarına

dil konusunda çeşitli yaptırımlar uygulamış özellikle Çin, Türk lehçelerini baskı altına almış, yasaklamış, kitapları yakmış Rusya ise çok sayıda yazı dili oluşturmuş, Kiril alfabesine yönlendirmiş, millî unsurlar içeren yazılara ders kitaplarında yer vermemiş, Türkoloji kurultaylarına katılan Ruslara bile zulüm yapmış kısacası Türk lehçelerini sindirmeye çalışmıştır. Türk lehçelerine karşı böyle olumsuz tutum sergileyen bu devletlere başta Türkiye olmak üzere diğer Türk devletlerinin yaptırım uygulaması, bu haksızlıkları dünya kamuoyunun gündemine getirmesi ve en azından onların yalnız olmadığını hissettirmesi gereklidir.

8. Topluluk üyelerinin kendi dillerine yönelik tutumlar: Bir dile en çok sahip çıkacak olan elbette ki o dili konuşan kişidir. Türk lehçelerinin de yaşamaya devam etmesi için öncelikle konuşurlarının ana dillerini kullanmaları, topluluk içindeki büyük, küçük herkesin ana dilini kullanmalarına teşvik etmeleri ve yönlendirmeleri gerekir. Bu konuda bir Duhalı öğretmenin bir yaz tatilinde çocuklara Duha Türkçesi ile masallar anlattığını ve çocukların en çok o yıl Duha Türkçesi ile konuşmak istedikleri örneğini verebiliriz. Bu millî şuura sahip öğretmenin yaptığı gibi Türk lehçeleri kendi topluluk üyeleri arasında ne kadar çok konuşulur ve kalıcı bilgiler aktarırsa o lehçenin tehlikeden kurtulması adına olumlu gelişmeler yaşanmaya başlanması kuvvetle muhtemeldir.

9. Dokümantasyonun miktarı ve kalitesi: Daha önce malzeme sağlanması etkenine değindiğimiz örneklerden yola çıkarak dilin öğretilmesi ve yaşanması için kullanılacak olan dokümantasyonun, materyallerin kaliteli ve yeteri miktarda olması gerekir. Muhabata uygun şekilde hazırlanmış, ilgi çekici, albenisi olan yani kaliteli materyallerle ilgili Türk lehçesinin yaşatılması daha kolay olacaktır. Örnek olarak Türkiye'den herhangi bir Türk lehçesinin konuşulduğu yere götürülecek olan yeterli miktardaki kaliteli malzemeler hem o lehçeye ait materyaller hem de Türkiye Türkçesi ile ilgili kaynaklar lehçelerin korunması ve yaşatılması ayrıca dil birliğinin sağlanması adına yapılacak olan önemli işlerdendir.

Sonuç olarak dünyanın en köklü ve zengin dillerinden biri olan Türkçe, etkisini ve gücünü gün geçtikçe daha da arttırmakta ve bir dünya dili olma yolunda ilerleme kaydetmektedir. Bunun yanında bazı Türk lehçelerinin de ölmek üzere olduğu acı bir gerçektir. Bu çalışmamızda tehlikede ve ölmek üzere olan Türk lehçeleri hakkında bir durum tespiti ve daha önemlisi onları kurtarma ve yaşatma adına neler yapılabileceği üzerinde durduk. Türk dil birliğini sağlama açısından iç içe yaşayan Türk topluluklarının bütünleşmesinin bir kayıp olmadığı ve birlik olma adına atılan ciddi adımlardan biri olduğunu da dile getirmeliyiz. Bu konuda eğitimcilere, akademisyenlere, dilbilimcilere, Türk milletine kendini adayanlara ve gönüllülere devletler bazında da başta Türkiye ve diğer Türk devletlerine büyük sorumluluk düşmektedir. Unutmayalım ki insan diliyle var olur.

Kaynakça

- Açık, F. (2008) XX. Asrın Başlarında Türk Dünyasında Yaşanan Alfabe Değişikliklerinin Sebepleri, Gelişimi ve Sonuçları.
- Açık, F. (2009) Nevai Şahsında Sovyet Bakış Açısının Yaş Türkistan Dergisi'nde Eleştirisi, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, sayı 39, Erzurum.
- Aitchison, F. (1981), Language Change: Progress or Decay?, Fontana.
- Ay, F. (2012) Tehlikedeki Diller Atlası, Son Sesler.

- Crystal, D. (2000), *Language Death*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Fishman, J. (1997) *Dillerin Sürdürülmesi, Ne İşe Yarıyor Ne Yaramıyor*, Kuzey Arizona Üniversitesi.
- Grenoble, L. (2008) *1000 Dil: Yaşayan, Tehlikede Olan ve Kaybolan*, Editör Peter Austin, Kaliforniya Üniversitesi Yayınları, Los Angeles.
- İlgin, A. (2012) *Tofa (Karagas) Türkleri ve Dilleri Üzerine*, *Tehlikedeki Diller Dergisi Türk Dilleri*, s. 1.
- Johanson, L. (2001) *Discoveries on the Turkic Linguistic Map*, Swedish Research Institute in İstanbul.
- Johanson, L. and Csató, E. A. (1998) *The Turkic Languages*. Routledge, London.
- Karabulut, F. (2004) *Dil Ölümü Sürecinde Kazak Türkçesinin Durumu*, *Sosyal Bilimler Dergisi* c. 2 s.1.
- Karabulut, F. (2009) *İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları*.
- Karadoğan, A. (2004) *“Türk Lehçeleri Arasında Aktarma Sorunları” Doktora Tezi*, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Karasar, N (2012). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Ankara: Nobel.
- Korkmaz, Z. (1992) *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 575, Ankara.
- Krauss, M. (2007) *Tehlikede Olan Dil Çeşitliliği*, Editör Matthias Brenzinger.
- Küçüküstel, S. (2012) *Kaybolmakta Olan Bir Türk Diline Tanık Olmak:Duha Dili*, *Tehlikedeki Diller Dergisi Türk Dilleri*, cilt 1, sayı 1.
- Landau, J.M. ve Heinkele, B.K. (2001) *Politics of Language In The Ex-Soviet Muslim States*, Hurstand Company, London, United Kingdom.
- Language Families Statistics (2016)
http://web.archive.org/web/20160201042417/http://www.vistawide.com/languages/language_families_statistics1.htm adresinden 11.07.2017 tarihinde arşivlendi.
- Nettle, D. ve Romaine, S. (2001) *Kaybolan Sesler, Dünya Dillerinin Yok Oluş Süreci*, Oğlak Bilimsel Kitaplar, İstanbul.
- Ragagnin, E. (2012) *Moğolistan Duhaları ‘Kayıp Olmayan’ Türkofon Bir Halk*, *Tehlikedeki Diller Dergisi Türk Dilleri*, cilt 1, sayı 1.
- Sarı, İ. (2012) *Tehlikedeki Türk Dilleri Haritası, Son Sesler*.
- Şavk, Ü. Ç. (2011) *Dünyanın Damından Türkiye’nin Van’ına Var Olma Mücadelesi, Son Sesler*.
- Romaine, S. (2002) *Dil Politikasının Tehlikede Olan Diller Üzerindeki Etkisi*, Oxford Üniversitesi.
- Tekin, T. ve Ölmez, M. (2003) *Türk Dilleri Giriş*.
- Türkçe Sözlük* (2005), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.